

כלאחר ידי – יסודו והגדרתו

דבר במבוגר

- א. מבוא
- ב. יסוד דין שינוי
- ג. צורת השינוי
  - ג.1. שינוי באמצעי
  - ג.2. שינוי בפעולה או בתוצאה
  - ג.3. שינוי ביחס לאב המלאכה
  - ג.4. שינוי במעשה האדם
- ד. סיכום

א. מבוא

המושג 'שינוי' במלאכות שבת שגור בפי ההמון, כאשר פירושו המקובל הוא שכאשר האדם עושה את פעולתו בצורה 'משונה', חומרת האיסור יורדת לדרבנן בלבד. אבל נראה שאין זה פשוט כל כך לקבוע באיזה מקרה נגיד שיש את הפטור של 'כלאחר ידי'. לצורך ההמחשה, נציין שהרב נויברט (שמירת שבת כהלכתה פרק א' הערה כט) העלה אפשרות שאם האדם ידליקאור בשינוי זה לא יחשב שינוי. לא ניתן לעשות שינוי בהדלקת אור. בדברים אלה נעסוק במאמר זה בעז"ה, ונראה שיש מקומות בהם כבר הראשונים אמרו שלא יועיל שינוי. לצורך כך, ננסה לעמוד על יסוד דין 'כלאחר ידי'.

יש להקדים ולומר, שיש להבדיל בין שני סוגים של שינויים. סוג אחד, הוא המקרה עליו דברנו לעיל – למשל אדם שכותב בשמאלו, עובר על איסור דרבנן ולא דאורייתא שכן עשה מלאכה 'כלאחר ידי'. אבל יש מקרים בהם ישנו איסור 'קל', שמותר על ידי כל שינוי. לדוגמא, אדם שיש לו טיט על בגדו, מכסס את הבגד מבפנים (קמא, א), כאשר בראשונים במקום (רי"ד, ריבב"ן) מבואר שזה נחשב שינוי שבו מותר לכתחילה. כאן, האיסור הוא של 'מחזי כמלבן' (רש"י) או של 'עובדין דחול' (רא"ה, מובא במיוחס לר"ן), שאנו מקלים בו בשינוי קל. נראה שכאן הגדרים אינם אותם גדרים של שינוי רגיל, אלא שאנחנו מתירים באמת בכל שינוי שהוא¹. במסגרת מאמר זה, נעסוק בשינוי מהסוג הראשון בלבד.

¹ נראה שכך הם הדברים גם ביחס לשינוי במלאכת אוכל נפש ביום טוב (ביצה יד, א ועוד) – כמו שאמר הרמב"ן (מלחמת ה' ביצה יג, ב), האיסור הוא של עובדין דחול בלבד, שהתירו על ידי שינוי (כאשר התנאים נחלקו איזה שינוי בדיוק נצרך).

ב. יסוד דין שינוי

דנו המפרשים, האם דין 'שינוי' הוא דין ייחודי לשבת, או דין כללי בכל התורה כולה. הגמרא (קג, א) אומרת שכאשר האדם כותב בשמאלו הרי זה נחשב כשינוי (אלא אם כן הוא איטר יד). התרומה (רה, מובא בבית יוסף לב, ה) מתייחס לשאלה האם הדין הזה תקף גם ביחס לתפילין. בגמרא במנחות (לז, א) מפורש שיש חיוב לכתוב בתפילין, ומוסיף התרומה וטוען שלאור כך שבשבת כתיבה בשמאל נחשבת שינוי, בתפילין זה יפסול גם בדיעבד, שכן:

נאמר בכולהו כתיבה, דאין לומר דווקא בשבת דגמרינן ממשכן אינו מועיל
כלאחר יד אבל בעלמא כשר אין סברא לומר כן שיכתוב ס"ת תפילין ומזוזות
כהלכתן בשבת לא יהא חייב.

(ספר התרומה סימן רה)

עולה מדברי התרומה, ששינוי הוא דין כללי – כאשר האדם כותב בשינוי אין זו כתיבה, ולכן גם ביחס לתפילין אין זו כתיבה. אבל, התרומה תוהה על כך:

אמנם גבי שחיטה כתיב וזבחת. ותנן נפלה סכין ושחטה פסולה (חולין לא, א).
ודייקנן הא הפילה כשרה אפילו כלאחר יד ואפילו הכי פטור בשבת משום דהוי
כלאחר יד.

(תרומה שם)

גם בנוגע לשחיטה אנחנו צריכים פעולת שחיטה – 'וזבחת', ולמרות זאת אם האדם הפיל סכין הוא יהיה חייב בכל, הגם שלגבי שבת הבין התרומה שזה יחשב 'כלאחר יד'². התרומה לא עונה על שאלה זו, ונראה שהוא נשאר בשאלה. בחלק ה"פסק"³ התרומה כתב רק "וצריך לכתוב בימינו", ומשמע קצת שאין זה מעכב (וכך דייק הבית יוסף). אמנם, בהגהות מיימוניות (תפילין ב, א) הועתק שדבר זה פסול בדיעבד⁴.

² להלן בעז"ה נראה שייטכן שדבר זה לא מוסכם, וכי תלמיד הרמב"ן והריטב"א חלקו על כך.

³ ספר התרומה מחולק לשלושה חלקים, שאת כולם כתב התרומה עצמו: א. 'סימנים'. ב. 'החיבור הארוך'. ג. 'פסק'. ה'סימנים' מופיעים בתחילת הספר, והם משמשים כמפתח לנושאים שנידונים בספר. החיבור הארוך הוא החלק בו התרומה דן בגוף הדברים, כאשר בסופו מגיע ל'פסק', שם הוא מסכם את הדברים להלכה.

⁴ דיון מקביל לכך נמצא בעוד כמה תחומים:

א. לגבי גט (שו"ע אבן העזר קכג, א ובמפרשים)

ב. ביחס לשמיטה, לכאורה מהתוספות (מועד קטן ד, ב ד"ה מפני) עולה שיש דין של שינוי בשמיטה, האגלי טל (חורש הגהה א') נקט שזה מפני שיש דין מלאכת מחשבת גם בשביעית, אך הרב אלישיב בתשובותיו

(א, רל) חלק על כך ואמר שמכאן מוכח שיש כאן דין שינוי בכל התורה כולה

ג. בהר צבי (ב, לז), עסק בסוגייה בבכורות (כד, ב) בה הגמרא מנמקת למסקנה שמוותר לתלוש ביו"ט מבהמה לצורך שחיטה בכך שיש כאן תלישה לאחר יד, ולמרות זאת אמרה הסבר אחר למה אין כאן איסור גזיזת בכור (מפני שתולש לאו היינו גוזז). מכאן אמר בהר צבי, שמוכח שאין דין לאחר יד בשאר התורה. החזון

יש לשים לב, שגם כאשר אנחנו אומרים ששינוי הוא דין בכל התורה, פירוש הדבר הוא שזה לא נחשב מעשה. בשבת צריך מעשה כתיבה, וגם בתפילין צריך מעשה כתיבה, לכן אם אדם כותב בשמאלו אין כאן כתיבה⁵. נראה פשוט, שאם אדם יגזול מחברו בשינוי הוא לא יפטור – שם החיוב הוא בעצם זה שנלקח מחברו החפץ, ללא קשר ל'פעולת' גזילה. להלן בעז"ה עוד נשוב לדון בנקודה זו.

על הצד שאנחנו אומרים ש'כלאחר יד' הוא דין מיוחד בשבת, בפשטות נראה שהוא פטור של 'מלאכת מחשבת' (וכן כתב בחלקת מחוקק (אבן העזר קכג, ה)⁶). נראה שפירוש המושג בהקשר זה, הוא שמלאכות שבת צריכות להיות מלאכות חשובות, ואם האדם עושה מלאכה בשינוי, אין כאן מלאכה חשובה. כך נראה מדברי הראב"ה (לולב תרצד), האומר שכמו שלעניין כתיבה איטר יד יהיה חייב על כתיבה ביד שמאל, כך גם בנטילת לולב שצריכה להעשות ביד ימין, על איטר יד לעשות זאת ביד שמאל כי זאת החשיבות של המעשה אצלו.

כמו שציין האגלי טל (ביאורים פתיחה ג), לכאורה מצאנו דין של 'כלאחר יד' גם במקומות אחרים בתורה – איסורי הנאה אין חייבים עליהם אלא כדרך הנאתם (פסחים כד, ב); הבא לבית המנוגע דרך אחוריו אינה נחשבת ביאה (שבועות יז, ב) ועוד. אם ננקוט כמו הצד בתרומה שיש כאן דין מיוחד בשבת, יש להבין – מה ההבדל בין שינוי בשבת לבין המקרים הנזכרים?⁷

האגלי טל עצמו אמר (שם), שבשבת גם אם השינוי הוא בפעולה בלבד ולא בתוצאה יש חיוב, אך בשאר התורה זה רק אם יש שינוי בתוצאה. הקשה עליו במנחת אשר (עה) שהרי הבא לבית המנוגע דרך אחוריו אין כאן שינוי בתוצאה!⁸ לכן אמר המנחת אשר שהחידוש

איש (בכורות כא, ה) אמר אחרת, שבכור האיסור הוא לא הפעולה, אלא התוצאה. יש כאן איסור שהבכור יגזול, ולכן בזה לא יועיל שינוי, כמו שנראה מיד.

⁵ עיין בשבט הלוי (ג, מא; ג, צז) שהאריך בכך שבמלאכות שבת צריך שתהיה "פעולת מלאכה", ולא מתחייבים על התוצאה בלבד. מכוח זה אמר שבט הלוי את חידושו ביחס לחיישנים בשבת, שכאשר האדם הולך לא לשם הדלקת תאורה על ידי חיישנים, אין כאן "פעולת מלאכה" – האדם עושה רק פעולה שגרתית של הליכה. ואכמ"ל בחידוש זה ובגדרו.

⁶ לשון דומה נמצאת בספר המאורות (לרבנו מאיר המעילי, רבו של רבנו מנוח; ראש השנה לג, א ד"ה משום שבות) ובפירוש ר' אברהם מן החר (קידושין ו, א ד"ה יהודה ועוד).

⁷ אמנם, בחלק מהמקרים האמורים הגמרא לומדת את הדין מפסוק. אולם, אין זה לימוד מייטור, שעליו נוכל לומר שיש כאן "גזרת הכתוב" מיוחדת, אלא יש כאן לימוד של פירוש הפסוק. למשל, ביחס לביאה דרך אחוריו, הגמרא (שבועות יז, ב) דורשת: "והבא אל הבית, דרך ביאה אסרה תורה". אין כאן ייתור בפסוק, אלא חכמים אמרו שביאה מוגדרת רק כאשר היא כדרכה, ולכן פירשו את הפסוק שכאשר נאמר ביאה בפסוק אין בכללה ביאה שלא כדרכה.

⁸ הגמרא (שבועות יז, ב) רצתה בהתחלה לומר שגם כאשר האדם כולו יהיה בתוך הבית לא יהיה בכך חיוב, ודחתה הגמרא שכאשר כולו בפנים אין הוא פחות מכלי חרס, שאנחנו אומרים שנטמא כל מה שבבית. כלומר, יש כאן שתי צורות לחיוב – או טומאה של כל מה שבבית, או טומאת ביאה, שזה בעצם הכניסה. טענת המנחת אשר היא שהדין של ביאה בלבד הוא ללא שינוי בתוצאה – אמנם נכון שאחרי שיש לנו את הדין של "כל אשר

בשבת הוא שלמרות שיש אנשים שעושים מלאכה זו כך (יש אנשים שכותבים בשמאל), בשבת פטור. נראה שפירוש הדברים הוא, שכאשר יש אנשים שכותבים בשמאל הרי שכתובה בשמאל נחשבת פעולת כתיבה, יש לה 'שם מלאכה', אלא שהיא לא מלאכה חשובה לאדם הזה ולכן הוא פטור. להלן בעז"ה נראה אפשרות להרחיב עקרון זה, לעוד מקרים בהם יש לפעולה מסוימת 'שם מלאכה' אבל היא לא מלאכה 'חשובה'.

ג. צורת השינוי

ג.1. שינוי באמצעי

אמרנו לעיל, ששינוי מגדיר את המעשה לא להיות מעשה איסור – כאשר האדם כותב בשמאלו, אין זה 'כתיבה' שעליה חייבה תורה. מכוח זה, אמרו הראשונים שיש לדון מה הוא מעשה האיסור בכל מציאות בה האדם פועל. לפעמים האדם עושה כמה פעולות לצורך המלאכה, אבל מעשה האיסור הוא רק דבר אחד, ורק על מעשה זה יהיה שייך לומר שהוא נעשה בשינוי.

דוגמה מובהקת לכך מביא המהר"ח אור זרוע (לא), שאמר שאם האדם ישים סיר על האש בשינוי, זה לא יחשב שינוי. מלאכת הבישול נעשית על ידי האש, ולכן אדם שישנה בשלב הקודם לכך אין זה שינוי במלאכה. בבישול יש כוח אחר שפועל – הכוח של האש, והוא עושה את פעולת הבישול. האדם ששם את הסיר על האש רק גורם לכוח הזה לפעול, ולכן זו פעולה נפרדת מפעולת הבישול. יש לשנות בפעולת הבישול, לא בפעולה שגורמת לכך.

בראשוני ספרד מצאנו שהרחיבו יסוד זה (וייתכן שגם המהר"ח מודה לכך), גם למקרה בו יש רצף פעולות שלא נובעות מכח אחר שפועל, אלא כולם מכח הפעולה הראשונה, ואף כאן, צריך שהשינוי יהיה בפעולה האחרונה שעושה ישירות את המלאכה. הדברים אמורים בסוגייה בשבת (קנה, ב – קנו, א) העוסקת בחיוב מלאכת 'לש', ומובאת מחלוקת ר' יוסי בר' יהודה ורבי האם יש חיוב של לישא כבר בעצם נתינת המים לקמת, או רק בגיבול. הגמרא ממשיכה ואומרת שלפי שיטת ר' יוסי בר' יהודה, שהחיוב הוא רק בגיבול, אפשר לתת מים למורסן ולגבל בשינוי. אמר תלמיד הרמב"ן, (ובעקבותיו הריטב"א), שלפי שיטת רבי, שהחיוב הוא בנתינת המים אי אפשר לעשות שינוי, ולכאורה הדברים לא ברורים – הרי ניתן לשפוך את המים בצורה משונה! לשון הריטב"א (שם ד"ה ת"ר) היא ש"כל מידי דיהיב מיא חדא אורחא הוא" – הדגש הוא עצם שפיכת המים, והיא תמיד נעשית באותה דרך. לכן, אין זה משנה שהאדם עשה בשינוי את הגורם לשפיכה, כל עוד

בבית", בפועל השינוי בדין "ביאה" קיים רק כאשר הוא עומד בפתח הדלת, בשונה מהצורה בה היה נכנס כדרכו, אבל מצד האמת גם כאשר כולו בפנים אין הוא נכלל ב"ביאה", אלא מיטמא מדין אחר – דין "כל אשר בבית".

פעולת השפיכה נעשית כדרכה. במקרה רגיל בו אין שני שלבים שיוצרים את עשיית המלאכה, אם האדם יחזיק כלי ויעשה שינוי (למשל יכה בפטיש על ידי שינוי), ברור שדבר זה יועיל, שהרי יש כאן פעולה אחת. רק כאשר יש כאן שתי פעולות – האדם שופך את המים, ואחרי זה המים מגיעים למורסן, צריך שינוי דווקא בפעולה האחרונה.

לפי דברים אלו, נראה שתלמיד הרמב"ן יחלוק על דברי התרומה שראינו, לפיו אם אדם הפיל סכין והסכין שחטה כדרכה, יש כאן 'כלאחר יד'. תלמיד הרמב"ן יסביר שפעולת הסכין היא פעולה נפרדת מפעולת האדם, ולכן אם הסכין שחטה כדרכה אין כאן עוד 'כלאחר יד'.

נראה כי האגרות משה (אבן העזר ד, עג, ד) נקט להלכה כהסברנו בשיטת תלמיד הרמב"ן, ולכן אמר שאי אפשר לעשות שינוי בהדפסה במדפסת – גם אם האדם יעשה שינוי בלחיצה על כפתור ההדפסה, פעולת הכתיבה נעשית על ידי המחשב כתקנה. בצורה דומה, השמירת שבת כהלכתה (מבוא פרק א' הערה כט) כתב שלכאורה אם האדם ידליק את האור בשינוי זה לא יחשב שינוי, אבל העיר שבשלחן שלמה (שכח, כח (ב)) נאמר שזה נחשב שינוי, ונשאר על כך בצריך עיון⁹.

ג.2. שינוי בפעולה או בתוצאה

נראה שנחלקו הראשונים בשאלה האם שינוי הוא דווקא כאשר יש שינוי גם בתוצאה האיסור או לא. רבנו פרחיה דיבר על הוצאה בשינוי, וכתב:

לאחר ידו. על גב ידו דהוא שינוי: ברגלו. פיסת רגלו. (גיליון) נר' בלא קשירה: או בפיו. פירוש בשינוי. [...] המוציא בין אצבעות רגליו חפץ, וכן נמי המניח החפץ במרפיקו בין פרק הזרוע והקיבורת, או אחורי אזנו בלא קשירה, [...] אבל אם קשרן חייב, כגון שקשר במרפיקו או באזנו וכיוצא בהן. ורבינו משה ז"ל לא חלק באלו.

(רבנו פרחיה צב, א)

חידש רבנו פרחיה, שאם אדם יקשור משא לאזנו זה לא יחשב שינוי. נראה מוכרח שכוונתו היא שכל עוד אין שינוי בתוצאת המלאכה, זה לא נחשב שינוי. במבט ראשון, נראה שרבנו פרחיה חולק על כל המהות של שינוי – עד כה הבנו ששינוי פירושו של דבר שהפעולה לא מוגדרת כפעולת איסור כאשר האדם משנה. לכאורה נראה מדברי רבנו פרחיה,

⁹ נראה שהשאלה האם שינוי בלחיצה על המתג יחשב כשינוי בפעולה של האיסור או לא תלויה בהבנת עצם האיסור של חשמל בשבת. כידוע, נחלקו גדולי הפוסקים בדור האחרון בסיבה לאיסור חשמל. החזון איש (אורח חיים נ, ט) נקט שיש איסור של בונה, כאשר האיסור הוא עצם סגירת המעגל החשמלי – האיסור לשיטתו הוא מפני הכשרת החוטים לכך שיזרום בהם זרם חשמלי. לשיטתו, אכן מסתבר שיועיל שינוי בהדלקת האור, שכן הפעולה היא עצם סגירת המתג. לעומת זאת, ה"בית יצחק" (יורה דעה ב במפתחות לסימן לא) נקט שהאיסור הוא משום מוליד, בכך שמוליד כוח חשמלי בחוט. בשיטה זו, נראה לכאורה שההולדה היא פעולה נפרדת מסגירת המתג, ולכן לא יועיל שינוי בסגירת המתג.

שהשינוי לא גורם לכך שהפעולה היא לא פעולת איסור, אלא שמפני שהתוצאה לא נעשית כתיקונה לא מתבצע האיסור – לא מפני שהפעולה משונה ולכן זה לא פעולה של איסור, אלא מפני שהתוצאה משונה.

אבל כמדומה שאין להבין את דבריו כך. נראה ברור שגם ר' פרחיה יודה שאם האדם הוציא משא במרפקו, ובסוף המשא יצא בלי לפול מידי, עדיין זה יחשב שינוי. כוונת רבנו פרחיה היא, שהשינוי נובע מכך שיש אפשרות שהמשא יפול, ומכיוון שהתוצאה לא בהכרח תקרה כתקנה, הרי שהפעולה היא לא פעולת איסור. כלומר, לפי דברי רבנו פרחיה כדי שפעולה תחשב פעולה בשינוי צריך שתהיה אפשרות שכתוצאה מהשינוי התוצאה לא תעשה כתקנה, ורק ככה אנחנו אומרים שאין על הפעולה הזאת שם מעשה אסור¹⁰.

אבל, כמו שרבנו פרחיה עצמו העיר, מסתימת דברי הרמב"ם נראה לא כך, וכך גם מסתימת שאר הראשונים שלא חלקו בכך, ולפי דבריהם נראה שבאמת ייתכן שהפעולה תעשה כתקנה, אבל עקב כך שהיא נעשית שלא כדרכה האדם פטור עליה.

ג.3. שינוי ביחס לאב המלאכה

נראה כי מכמה ראשונים עולה שגם אם ביחס למעשה הספציפי שהאדם עושה עכשיו הפעולה נעשית בשינוי, אם הפעולה היא פעולה של אב המלאכה כדרכו יש חיוב בכך.

הרמב"ן (הלכות בכורות יח, א) אמר בנוגע לאדם שתולש צמר בבהמה, שהשאלה האם דבר זה נחשב שינוי תלויה בשאלה משום מה החיוב. אם החיוב הוא משום גזוז, אכן הפעולה היא בשינוי, אך אם החיוב הוא משום 'עוקר דבר מגידולו' (תולדת קוצר), מכיוון שעקירת דבר מגידולו היא פעולה שנעשית גם ביד, גם אם פעולה ספציפית זו (תלישת הצמר), אין דרכה להיעשות ביד, אין זה נחשב שינוי. נראה שהסיבה לכך היא שאם המעשה שהאדם עושה הוא מעשה איסור ביחס לאב המלאכה, ונעשית כאן תוצאה אסורה, אין זה שינוי. שינוי צריך להיעשות באופן שהמעשה לא יהיה מעשה איסור¹¹.

האגלי טל (קוצר ג; גזוז א) טען שזאת גם שיטת הרמב"ם (ז, ד), שכתב שהקוצר קטנית חייב, על אף שיש קטניות שאין דרכן בקצירה. מכיוון שהאדם עושה כאן מעשה שאינו משונה בתור מעשה קצירה, הוא חייב.

¹⁰ כשיטה זו מביא ברב פעלים (א, כ) בשם בנו, ועל כך אמר – "ונומית לו כן דברת". ועיין במאמרו של הרב גדי מכטה באסופה זו, שהביא שכך היא גם שיטת הבכור שור. באנציקלופדיה תלמודית (ערך 'כלאחר יד' ציון 49) הביאו שיטה זו, והקשו עליה מכך שנאמר בגמרא (מ, ב) שחימום שמן שנמצא על היד נחשב כלאחר יד. אבל, נראה שאין זו קושייה – כמו שאמר בפני יהושע (שם), מסתבר שהאיסור כאן הוא של מחזי כמבשל, ולכן כמו שאמרנו בפתחת הדברים ייתכן שגדרי שינוי כאן לא יהיו מוצמדים לדין 'כלאחר יד' בו אנו עוסקים.

¹¹ יש להדגיש שכתובה בשמאל היא שינוי, על אף שיתכן שאדם אחר יעשה את הפעולה הזאת כדרכו. כל האמור כאן הוא במקרה בו אותו האדם יכול לעשות את אותה במלאכה במקום אחר וזה יחשב כדרכו.

נראה שהר"י מלוניל חלק על יסוד זה. המשנה (צד, ב) מביאה מחלוקת ר' אליעזר וחכמים האם אדם שגוזז צפרניו בשבת חייב או פטור. הגמרא מסבירה שגם ר' אליעזר שמחייב, זה רק כאשר גזז לעצמו ולא כאשר גזז לחברו, ונחלקו הראשונים למה לחברו אין חיוב. רש"י (שם ד"ה אבל) כתב שזה מכיוון שהוא לא גוזז כמו שצריך, ואילו הר"י מלוניל (שם ד"ה הנוטל) כתב שזה משום שהאדם לא יעשה זאת בגלל שזה מאוס (המיוחס לר"ן) (שם ד"ה אבל) ניגד בין שני הפירושים הנ"ל). עולה מדברי הר"י מלוניל, ששינוי יכול להיות לא בצורת הפעולה שהאדם עושה, אלא בהקשר שבו נעשית הפעולה. במקרה של גזיזת הציפורניים, יש פעולה שהיא למהלך הרגילה, אלא שמפני שהיא לא נעשית לאדם עצמו הסיטואציה משונה. לשיטת הרמב"ן, עלינו לברוק ביחס לפעולה עצמה, האם היא משונה, ולא את ההקשר בו נעשה המעשה.

לפי דברי הר"י מלוניל, ייתכן שיש כאן עניין נוסף שייחודי בשינוי בשבת על פני שינוי בשאר התורה. ראינו לעיל את דברי המנחת אשר, שאמר ששינוי הקיים רק בשבת ולא בשאר התורה הוא במקרה שבו יש לדבר 'שם מלאכה' במקום אחר. יש אדם שכותב ביד שמאל, ולכן בשאר התורה זה לא נחשב שינוי, ואילו בשבת אנחנו צריכים 'מלאכת מחשבת', ואנחנו דנים לפי השאלה האם יש כאן מלאכה חשובה. לפי דברים אלו, ייתכן שגם דברי הר"י מלוניל נכונים רק לעניין שבת ולא לשאר התורה, כי הפעולה הזאת נחשבת מלאכה כדרכה בשאר המקומות, אלא שלעניין שבת היא לא נחשבת מלאכה כי אין דרך לעשות אותה בגלל המיאוס.

ג.4. שינוי במעשה האדם

הגמרא דנה במחלוקת ר' יהודה ור' שמעון (להלן: ר"י ור"ש) האם דבר שאינו מתכוון מותר או אסור. במסגרת זאת, דנה הגמרא במקרה בו אדם גורר מיטה ועושה חריץ באדמה, שהוא מקרה של "אינו מתכוון", שכן האדם לא מתכוון לעשיית חריץ. על כך אומרת הגמרא:

כל היכא דכי מיכוין איכא איסורא דאורייתא - כי לא מיכוין גזר רבי שמעון מדרבנן, כל היכא דכי מיכוין איכא איסורא דרבנן - כי לא מיכוין שרי רבי שמעון לכתחילה. מתיב רבא: [...] אלא אמר רבא: הנח לנר שמן ופתילה - הואיל דנעשה בסיס לדבר האסור.

(שבת מו, ב)

הגמרא אומרת בהווא אמינא שכל מחלוקת ר"י ור"ש היא במקרה בו האיסור הוא מדרבנן. בגמרא נראה שגם במקרה של גרירת מיטה, האיסור הוא מדרבנן בלבד, ורש"י הסביר את הסיבה בכך שהגרירה היא 'כלאחר יד'. למסקנה הגמרא דוחה ואומרת שר"ש מתיר גם

במקרה בו האיסור הוא מדאורייתא, אבל לכאורה לא דחינו את ההבנה שגרירת מיטה נחשבת 'כלאחר יד'.

אמנם, ר' אברהם בן הרמב"ם למד לא כך:

ולא אמרינן חפירה כלאחר יד אלא בהיא חפירה דאמרינן ביום טוב שיחפור בדקר ויכסה ואוקימנא בשהיה לו דקר נעוץ מבעוד יום, האיך אף על גב דהיא חפירה בדקר שהוא הכלי הידוע לחפירה, הואיל והיא שלא כדרך החופרין חפירה כלאחר יד היא. וכן החפירה כדרך החופרין ברגל המטה או בכלי אחר חפירה מעליא היא. ואם יש הנפש לומר: אין דרך החופרין לחפור בגרירה, הנה דבר ידוע ונראה בכל עת שהרבה מבני אדם חופרים בגרירת הברזל או הקורה על ידי צמד הבקר.

(ברכת אברהם סימן יט)

ר' אברהם טוען שגרירת מיטה אינה מקרה של 'כלאחר יד', שכן "הרבה מבני אדם חופרים בגרירת הברזל". כמו שכתב ר' אברהם, כך מורים גם פשט דברי הרמב"ם, שכן כל הדוגמאות שהביא הרמב"ם לדין אינו מתכוון (א, ה) נראים כ'כלאחר יד'. זאת על אף שהוא פותח את ההלכה שהדברים אמורים גם ב'מלאכה', כלומר באיסור דאורייתא, כך שמובן שהדוגמאות האלו לא נחשבות שינוי. הדבר יהושע (ב, מט, כ) עמד על כך שר' אברהם לא ענה על איך יש לקרוא את דברי הגמרא לשיטתו. הסביר הדבר יהושע, שלשיטת ר' אברהם, בהכרח למסקנה שאנחנו דוחים את ההצעה שר"ש סובר שיש איסור דרבנן באינו מתכוון כאשר המלאכה אסורה מדאורייתא, אנחנו סוברים שגם גרירת ספסל היא מלאכה מדאורייתא, וחוזרים בנו מההנחה שהיא נחשבת מלאכה 'כלאחר יד'. הסיבה לכך היא שהדוגמה המרכזית בה נחלקו ר"י ור"ש היא לגבי גרירת מיטה, ולא מסתבר שיהיה האיסור בה מדרבנן, כאשר נחלקו התנאים גם באיסור דאורייתא¹².

נראה מדברי ר' אברהם, ששינוי צריך להיות בפעולה של האדם. אם האדם עושה אותה פעולה, גם אם יש כלי אחר שאיתו הוא פועל, זה לא נחשב שינוי. שינוי יכול להיות רק כאשר האדם עושה את מעשיו בצורה שונה. ר' אברהם למעשה מנתק בין השימוש של האדם בכלי לבין האדם עצמו, ואומר שאנחנו צריכים לשאול האם הפעולה של האדם עצמו נעשתה בשינוי, ללא קשר לשאלה באיזה כלי הוא עשה אותה.

¹² נראה כי שיטה זו רווחת בדברי הרמב"ם, ופעמים רבות ראה את עצמו מחויב לפשט המקורות התנאיים, ולכן אם הגמרא הציעה פירוש, ולאחר כך בסוגייה יוצא שאינו הכרחי יקבל הרמב"ם את המקור התנאי כפשוטו. ראה דוגמאות לכך בקידושין מז, א, גיטין סה, א ואכמ"ל. עמד על שיטה זו של הרמב"ם הרב בנדיקט (הרמב"ם ללא סתיה מן התלמוד, עמוד פב), והביא שכן מפורש בתשובת הרמב"ם (בלאו שמ"ה).

יש להקשות על פירוש זה משתי סוגיות. סוגייה אחת היא לגבי טוחן, הגמרא (קמא, א) אומרת שאפשר לטוחן פלפלים ב"קתא דסכינא", ולכאורה יש כאן שינוי רק בכלי המלאכה. כיוון אחד לתריך¹³ הוא שלמעשה לר' אברהם יש שני סוגים של שינויים – שינוי אחד הוא בפעולה של האדם, ושינוי אחר הוא שינוי של שינויים גם על התוצאה. בטחינה בקת הסכין, יש גם שינוי בתוצאה, ולכן על אף שהשינוי הוא רק בכלי המלאכה, יש כאן שינוי. אולי אפילו ניתן לומר על בסיס דברי האגלי טל שראינו, שהגמרא כאן עוסקת בשינוי אחר שהוא השינוי שקיים בכל התורה כולה, שבו יש שינוי בתוצאה, לעומת השינוי בפעולה של האדם שהוא רק בשבת^{14 15}.

לפני שנציע תירוץ נוסף לקושייה זו, נראה קושייה נוספת על דברי ר' אברהם. הגמרא בראש השנה (לג, א) מסבירה שאין לעבור לא על איסור תורה ולא על איסור מדרבנן לצורך מצוות שופר, ומביאה לכך דוגמה – "משום שבות - מגלא, לא תעשה – סכינא". רש"י הסביר שבמגל אין דרך לחתוך ולכן יש כאן שינוי שפטור. לכאורה, יש כאן רק שינוי בכלי, ואם כן לפי דברי ר' אברהם זה לא יחשב שינוי.

אלא, שנראה שלכמה מהראשונים יש שיטה אחרת בסוגייה של השופר. ראשית יש לציין שהרי"ף (ט, ב), הר"ח ועוד גרסו בגמרא הפוך מגרסת רש"י – האיסור דאורייתא הוא במגל והאיסור דרבנן הוא בסכין. הרי"ף גיאת (ראש השנה מז) הסביר את הדברים, שיש איסור דאורייתא במגל שכן הוא "עשוי לקצור בה והקצירה מאבות מלאכות היא" (דברים אלו העתיק גם רבנו חננאל). לכאורה הדברים לא ברורים, כמו שתמה הרשב"א (ד"ה משום) – אמנם עושים בכלי הזה מלאכות מדאורייתא, אבל האדם כאן לא עושה מלאכה של קצירה אלא של חיתוך שופר, מדוע הכלי גורם לחיתוך השופר להיות אסור מהתורה?

אולי אפשר להסביר, שהרי"ף גיאת הבין שהאיסור דרבנן כאן מגיע מסיבה אחרת, ולא בגלל 'כלאחר יד'. למשל, ייתכן שהמדובר כאן הוא לא חיתוך שופר מראש האיל, אלא תיקון השופר ע"י חיתוך, שהוא איסור דרבנן של 'מתקן'. בכל זאת, אומר הרי"ף גיאת שאם יעשה את זה בכלי המלאכה יהיה חייב מהתורה, שכן כל מקרה בו האדם עושה

¹³ בצורה דומה כתב ברבר יהושע (שם), עיין שם.

¹⁴ כזכור, על פירוש זה עדיין קשה קושיית המנחת אשר מבית המנוגע, וצ"ע.

¹⁵ אי לאו דמסתפינא הייתי אומר דבר חידוש, שלא מצאתי לו חבר במפרשים. ייתכן שכאן לא מדובר בכלל על שינוי במובן הרגיל של המושג, אלא הכוונה היא שהמלאכה לא נעשית בכלל, לא בגלל השינוי, אלא כי באמת התוצאה היא לא תוצאה של טחינה. הסיבה לומר דבר זה, היא ראשית מפני שמדובר בדבר חריג. השינוי הזה מתיר איסור דאורייתא (מכוח זה הר"ח כתב שהדין הוא רק ביו"ט, אבל הראשונים דחו את דבריו; הרי"ד כתב שזה שינוי גמור, אבל למיטב ידיעתי הלשון הזאת מופיעה רק ברי"ד כאן ובעוד שתי סוגיות (בבורר בספר המכריע כג ובסחיטת פירות קמד, ב) ובשאר הראשונים נראה שאין את היסוד הזה בכלל). שנית, יש לעמוד על לשון הרמב"ן, שאמר שלגבי מלח כולם מסכימים שזה נחשב שינוי, בפלפלים לא, שכן "צריכי מידק טובא". אם יש כאן שינוי בלבד, מה זה משנה שדכים אותם הרבה? להפך, ככה זה פחות שינוי! ייתכן שבאמת כאשר דכים ביד הסכין המלאכה לא נעשית בכלל. אבל, כאמור לא מצאתי לדברי אלה חבר במפרשים, וצ"ע.

פעולה שהיא אותה פעולה של המלאכה שעושים בכלי, יהיה חייב מדאורייתא על פעולה זו. על אף שהתוצאה עצמה לכאורה אסורה מדרבנן בלבד, מכיוון שנעשית כאן צורת פעולה עם כלי המלאכה שיש בו איסור דאורייתא, גם כאן יהיה איסור דאורייתא. איני יודע להסביר מה ההיגיון בשיטה זו, אבל אם נסביר בדרך זאת נראה שיהיה ניתן לתרץ בכך גם את הקושייה מ'טוחן'.

ראינו שהגמרא (קמא, א) אומרת שמותר לדרך פלפלין ב"קתא דסכינא". הרמב"ם (כא, כ) העתיק שיש לטחון ב"יד הסכין ובקערה אבל במכתשת חייב". פשט הדברים מורים כמו שאמר הבית יוסף (שכא, ז) שיש כאן שני תנאים – ביד הסכין ובקערה (דלא כמגן אברהם (שכא, ט) שאמר שרק אחד מהתנאים מספיק). הרי"ד (קמא, א) הסביר שצריך באמת שני שינויים, וככה כמה מהאחרונים הסבירו את הרמב"ם, אבל לעניות דעתי נראה יותר כמו שאמר המעשה רוקח, שיש כאן איסור ספציפי על שינוי במכתשת – הרמב"ם אוסר שימוש בכלי המלאכה, כמו שעולה לכאורה גם בדברי הרי"ף גיאת¹⁶ 17.

ד. סיכום

דין 'כלאחר יד' פירושו שכאשר האדם עושה פעולה שלא כדרכה, הפעולה לא מוגדרת כפעולת איסור. התרומה הסתפק האם יש כאן דין כללי בכל התורה או שיש כאן דין מיוחד בשבת, כאשר על הצד שיש כאן דין מיוחד בשבת נראה שהייתודיות היא שעל אף שהמלאכה היא 'מלאכת איסור', בשבת יש דין של 'מלאכת מחשבת' ולכן צריך שהפעולה תהיה פעולה חשובה.

מכיוון שהשינוי רק אומר שהפעולה היא לא פעולת איסור, האיסור צריך להיות בגוף הפעולה עצמה. במקרה שבו יש כוח אחר שפועל, אין בכך שאלה, ואדם שישים קדרה על האש בשינוי זה לא יחשב שינוי, כי הכוח שפועל הוא כוח האש. במקרה שבו האדם גורם לפעולה אחרת שנגרמת מכוחו, הוא עושה פעולה שנגררת ממנה פעולה אחרת, ונראה שזאת מחלוקת בין תלמיד הרמב"ן לבין התרומה.

¹⁶ כפי שאמר המעשה רוקח במקום, נראה שקשה לומר ברמב"ם שהאיסור הוא מדרבנן בלבד (כשיטת הט"ז שכא, ז), שכן כתב "במכתשת חייב", משמע שגם אם זה ביד הסכין.

¹⁷ ייתכן שיש להסביר לפי זה את הרמב"ם במקום נוסף. הרמב"ם (ח, יד) אוסר לסגן יין צלול, על אף שלכאורה הוא "בלאו הכי משתת" (קט, א), ולכן אין כאן פעולת תיקון, בכל זאת כיוון שיש כאן שימוש בכלי האיסור ויש כאן פעולה של סינון כל שהיא, גם אם היא לא מתקנת, יש בכך איסור תורה. אמנם, הבית יוסף (שיט, י) הבין שהאיסור הוא מדרבנן בלבד, שכן כתב (ח, יד) – "המשמר יין [...] במשמרת שלהן חייב", משמע כל יין, ומשמע שהאיסור מדאורייתא.

ייתכן להביא סיוע לשיטה זו, מהגמרא בביצה (יד, א), שמדברת על דיכת מלח, ומביאה ברייתא שבי"ה אומרים שדכים "בכל דבר". אומרת הגמרא – "בכל דבר סלקא דעתך? אלא אימא לכל דבר". לכאורה לא מובנת שאלת הגמרא – למה יש בעיה שזה יהיה בכל דבר? רש"י ותוספות פירשו שזה גם בדבר שאסור לטלטלו בשבת (תוספות אמרו שמדובר כאן במוקצה מחמת חסרון כיס). ייתכן שהרמב"ם יפרש אחרת, שהכוונה היא בכלי שעושים בו מלאכה שאין לה היתר ביו"ט – במדרך של עץ, גם אם זה דרכו אין זה כלי מלאכה שאסורה ביו"ט.

ביחס לשאלה איפה צריך להיות השינוי, לשיטת רבנו פרחיה נראה שצריך שהפעולה תעשה בצורה שבה ייתכן שיהיה שינוי בתוצאה. אם האדם קושר משא לאזנו הוא יתחייב על כך וזה לא יחשב שינוי, רק פעולה שייתכן שלא תעשה כתקנה אינה נחשבת פעולת איסור. לשיטת הרמב"ן והרמב"ם, אם המעשה של האדם הוא 'פעולת איסור' במקום אחר, גם אם כאן הוא לא כדרכו יש חיוב – הפעולה היא פעולת איסור ונעשה כאן איסור בפועל. ראינו שהר"י מלוניל חלק על כך. ר' אברהם בן הרמב"ם חידש עוד שהשינוי צריך להיות דווקא בפעולה של האדם – אם האדם עושה אותה פעולה, רק באמצעות דבר אחר, זה לא יחשב שינוי. הפעולה של האדם מוגדרת על פי מעשיו ולא לפי הכלים בהם הוא משתמש.